

Een zeldzaam vuursteenpistool

Een commentaar op het zojuist verworven
vuursteenpistool met het portret van Lodewijk XIV,
gemaakt door Joost de la Haye te Maastricht omstreeks 1655.

Het bovengenoemde pistool vormt een heel bijzondere aanwinst voor de collectie. Dankzij een tip van een bekend wapenverzamelaar kreeg het museum er lucht van dat dit wapen, een van de weinige Hollandse stukken die nog over waren van de eens beroemde wapenverzameling van Dr. Walter A. Stryker te Wyandotte, Michigan, U.S.A., beschikbaar was voor aankoop. Op basis van een aantal argumenten van de museumstaf besloot het Bestuur in oktober 1989 tot aanschaffing. Uit de onderstaande beschrijving plus het daaraan toegevoegde commentaar is naar wij hopen af te leiden om wat voor een bijzonderheid het hier gaat.

Beschrijving

Het slot is van ijzer, met platte, gedeeltelijk bolle vormen. De haan - die zijn vuursteen mist - heeft de vorm van een nogal steile S, met een bol oppervlak. De achterkant is versierd met een gebeiteld, ringvormig ornament. De haanlippen zijn nogal kort en vrij klein, de steenschroef is peervormig. Midden op de buik van de haan zit de bolvormige kop van de baanschroef, waarin spiraalvormige groeven zijn gestoken. De rechthoekige pan heeft een afgeronde buitenkant. Daarvóór is de batterij gemonteerd, d.w.z. het tot één geheel gecombineerd pandeksel met vuurstaal. Het laatste is van voren gezien rechthoekig en voorzien van een afgeronde bovenkant. Voor op het vuurstaal zit een kleine welving. Onder de batterij is de batterijveer gemonteerd, onder de bevestigingsschroef waarvan een gestoken bladvormig versierinkje is aangebracht. Het platte gedeelte van de slotplaat is versierd met de gegraveerde voorstelling van een grote vogel die met zijn snavel in een gegolfde banderol bijt, waarin de signatuur loost de la hay en a Maestrich is te lezen. Aan het achtereind van het platte vlak is enig licht lofwerk gegraveerd, het puntje van de staart van de slotplaat is versierd met een vogelstaartvormig ornament. Het mechanisme aan de binnenkant van de slotplaat is zeer eenvoudig, zoals dat van alle vuursteensloten, en bestaat uit een grote slagveer, een tuimelaar, een stang en een stangveer. Het slot wordt d.m.v. twee schroeven in de lade vastgehouden. De loop is van ijzer en bestaat uit een achthoekig kulas of achterstuk dat naar voren toe enigszins taps afloopt. Vooraan zijn de achthoeken gebroken, d.w.z. in de hoeken ervan zijn facetten gevijld. Direct daarvóór begint het ronde gedeelte dat zich naar de tromp toe heel weinig verjongt. Tussen het kulas en het ronde deel is een uitstekende lijst of astragaal gevijld. Achter Netkulas steekt een korte, rechthoekige staart uit waarin het getal 14 is gestoken, vermoedelijk het een of andere wapenkamer-nummer. Boven op het kulas is een reliëfmerk ingeslagen bestaande uit een ovaal waarin de gestalte van een koning of priester; boven het ovaal een vijfpuntige ster. In de bodem van het kulas is een groot reliëfstempel met de letters CMIL aangebracht (verklaring: zie verderop in dit artikel). De loop wordt in de lade van het pistool vastgehouden door drie elementen: ten eerste door de achterste slotschroef welke dwars door de kraag heengaat van de staartschroef van de loop en zodoende het kulas vasthoudt, en ten tweede door twee dwars door de voorlade gaande ijzeren pennen die twee

ijzeren zgn. haften welke d.m.v. zwaluwstaarten in de onderzijde van de loop zijn aangebracht, penetreren.

De lade is van ebbehout en zeer slank gesneden: er is een zeer dunne voorlade welke geleidelijk overgaat in een eveneens dunne greep. De laatste, die slechts een geringe hoek met de rest van de lade inneemt, wordt naar het uiteinde - de knop of kolfknop - geleidelijk breder om als een vissentaart heel breed uit te waaiëren. In dwarsdoorsnede echter blijft de knop even breed als de greep en is spits-ovaal van doorsnede, met bijna platte zijkanten. Het grootste gedeelte van de voorlade heeft onderop in het midden, tussen twee opstaande randjes, een groef voor de laadstok. De lade is niet versierd, maar heeft enkele hoger liggende onderdelen: behalve de twee genoemde randjes aan weerszijden van de laadstokgroef is het slot in een hoger liggende rand ingelaten en is aan de linkerkant van de lade een hoger liggend vlak met de contouren van de slotplaat uitgespaard. De eerder genoemde staart van de loop is ingelaten in een hoger liggend, rechthoekig veld. Achter de gleuf waaruit de trekker tevoorschijn komt, is het nummer 64 in het hout gestempeld. De betekenis daarvan is onduidelijk.

Het beslag of garnituur van de lade bestaat uit geslagen en gegoten messing dat na de nodige bewerkingen is vuurverguld. Aan de voorzijde is de lade afgesloten met een band waarop in reliëf het gevecht tussen twee ruiters is afgebeeld; de achtergrond is gegranuleerd. De laadstok, die evenals de lade van ebben is, is op zijn dikste uiteinde afgesloten met een cilindrische dop en suite d.w.z. op dezelfde wijze versierd als de ladeband. Er is één cilindrische laadstokkoker welke op identieke wijze is versierd doch waarvan de voorstelling een in een klassiek harnas (à la classique d.w.z. op de Grieks-Romeinse wijze) gestoken krijgsman temidden van bloemornamenten is. Het tot dusverre besproken beslag is te dun om te kunnen zijn gegoten; het is vermoedelijk in een vorm geslagen en nageciseleerd. Het overige garnituur, de trekkerbeugel en de kolfkap, is veel dikker: het is gegoten en voorzien van versieringen in hoogrelief die zijn nageciseleerd. De lus-vormige trekkerbeugel is aan de buitenzijde en - wat ongebruikelijk is - ook aan een gedeelte van de binnenzijde versierd. Deze versieringen bestaan uit bladerranken in de zgn. kwab-stijl en een midden op de onderkant van de beugel geplaatste militaire trofee. De boot-vormige kolfkap is versierd met een dikke rand en bezet met d.m.v. geknoopte linten aangegeven panelen, alles is hoogrelief. In deze panelen bevinden zich medaillons met de gestalten van Hercules en van een godin (?). Aan de zijkanten heeft de kolfkap integraal meegegoten zgn. sporen waarin de koppen van ijzeren schroeven zijn te ontwaren waarmee de kap aan de kolf is vastgezet. Verder bevindt zich op beide zijden het portret en profiel van een jongeling met lang krulhaar geplaatst boven een kroon welke versierd is met fleurs-de-lys of zgn. Franse lelies. De totale lengte van het pistool is 556 mm, de loop is 381 mm en het kaliber 13,9 mm.

Commentaar

1. De maker. Over Joost de la Haye is niet zo veel bekend. Wel maakte hij deel uit van een bekend geslacht van Maastrichtse geweermakers, dat onlangs genealogisch uitgebreid is beschreven door Régis de la Haye, archivaris bij het Rijksarchief van Limburg te Maastricht, en zelf een afstammeling van dit geslacht. 1) Deze familie heeft niet altijd De la Haye of Delahaye geheten, maar voerde tot in de tweede helft van de zeventiende eeuw de Hollandse naam Van der Hoven (Hoeven), Van der Haven (Hoeven), ook Van der Haeghe (Van der Haegen, Hagen). Later, in het begin van de achttiende eeuw, werd door een aantal familieleden de verfranste vorm weer vertaald in het Nederlands. 2) De eerste teruggevonden vermelding van Joost van den Haven is van 1637 wanneer een akte betreffende huwelijksvoorwaarden tussen hem en zijn echtgenote Marie Simons wordt gepasseerd. 3) In 1641 ondertekent hij als

soldaat onder de compagnie van kapitein Lassalle, in een akte van 1644 l'Asale genoemd. 4) Ook zijn stiefvader Michiel de la Pierre, die in aktes vaak als getuige tekent, was soldaat in deze compagnie. In 1647 of 1648 verkoopt Joost in Kleef twee paren pistolen, waarvan een '... te weten die van orangie holte', voor zijn stadsgenoot, de meester-geweermaker Jan Kitsen. Deze wapens worden nader omschreven als zijnde '... van holt, silver, sloot ende luypen sonder differentie, presenterende eensgelijcken renovatie deser ten plaetsen daer nodigh' 5) In een akte van 1657 wordt gesproken van '... den pistolemaeker genaamt Mr. Joos van der Haghe' 6) en in het jaar daarna heet hij '... Mr. Joost van den Hoeven, burger en roermaecker' in een akte betreffende aanmaning tot betaling '... van Benige quantijt snaphaenen ende pistoolen van wegen Mr. Michiel de la Pierre, coopman alhier.' 7) De laatstgenoemde wordt in een akte van 1661 vermeld als '... soldaet ende slotmaecker' in de compagnie van kapitein Gassich ten dienste van de Staten Generaal, en het zal ook met het beroepsleven van Joost niet veel anders zijn geweest. Geweermakers verhuurden zich vaak aan het leger, waar hun ambacht hen regelmatige betaling garandeerde. Dat zij daarnaast ook hun produkten voor de commercie bleven maken was usance. Indien het hen beter ging, probeerden zij zich volkomen zelfstandig te vestigen. Veelal combineerden zij hun beroep met dat van koopman of kremer, zoals dat in Limburg heette, en heel vaak liepen zij uitsluitend als zodanig te boek. De bekende Maastrichtse geweermaker Johannes Louroux bij voorbeeld, het meest bekend van zijn geheel uit massief ivoor gesneden pistoolladen, staat in de akten uitsluitend als kremer genoemd. Zijn beroep bracht Joost ook enkele malen naar het buitenland. In ieder geval is in de akten vastgelegd dat hij in 1657 een reis naar het verre Koningsbergen maakte 8) en in de winter van 1659/1660 naar Berlijn. Op de laatstgenoemde reis, die hij samen met zijn vrouw maakte, overleden beiden. 9) De omstandigheden die tot de dood van beide echtelieden leidden zijn onbekend, maar moeten zeker met een ongeluk, een epidemie of iets dergelijks te maken hebben gehad. Een in januari 1660 opgemaakte inventaris van de nalatenschap somt o.m. op '... een stuck oliphantstant, ... twee goltwagen (d.w.z. weegschalen voor goud), ... een stuck ebbenholt, wegende 40 pont, met noch een stuck ander indiaens holt, 50 pond, ...' alsmede de '... winckel mett syn gereytschap'. 10) In een verklaring van voogdijschap van de vier achtergebleven kinderen door Michiel de la Pierre wordt vermeld dat buiten het accoord bleef '... soodanigh bedragh van wapens als noch tegenwoordigh tot Berlijn berustende sijn.'

11)

De hierboven vermelde materialen zijn interessant omdat daarvan de lades werden gesneden. Het ivoor kwam uit Afrika, maar al het overige exotische hout uit Brazilië, destijds een Nederlandse kolonie, voor de invoer daarvan zorgde de Westindische Compagnie. Ebbenhout werd ook wel 'Brasiliaens holt' genoemd en het eerder vermelde 'orangie holte' van de pistolen van Kitsen is vermoedelijk jacarandahout geweest dat een roodachtige gloed heeft. Deze houtsoorten en nog andere, zoals b.v. amaranth, kan men terugvinden op diverse Hollandse pistolen uit de jaren vijftig van de zeventiende eeuw in de collectie van Carl Gustav Wrangel op het Skokloster Slott in Bålsta, Zweden. 12) Ivoor werd hoofdzakelijk gebruikt om er kolfknoppen van te maken en, in zeldzame gevallen, ook complete laden.

Het onderhavige pistool is het enige als zodanig bekende, door Joost de la Haye gesigeneerde wapen. 13)

2. De datering van het pistool moet omstreeks 1655 liggen. De historische wapenkunde verschaft ons hierbij assistentie dankzij een aantal typologieën, dat zijn

ontwikkelingsreeksen van onderdelen, en losse dateringskenmerken, gevestigd op basis van een aantal zgn. sleutelstukken, gedateerde wapens.

De totale vorm van het pistool valt in het tijdvak 1650-1660, waarbij de slanke, elegante lijn van het voorafgaande decennium is gehandhaafd, doch de lengte van loop en voorlade terug begint te lopen. De vuursteenpistolen van de genoemde, vroegere generatie zijn duidelijk langer, terwijl na ca. 1660 de vormen iets voller en, vooral, de lengte nog iets korter begint te worden. Een tweede dateringskenmerk levert de oppervlakte van het slot, dat niet meer plat is zoals in de jaren veertig, doch al bolle onderdelen heeft, hetgeen vooral aan de slotplaat is te zien waarvan de staart een convexe (= bolle) oppervlakte heeft. Deze mengvorm tussen bol en plat is een typisch kenmerk van de jaren vijftig *14*) en omstreeks 1665 heeft de geheel bolle slotplaat het terrein gewonnen. *15*) Ook de contour of omtrek van de slotplaat is belangrijk bij het bepalen van de datering; de boven- en de onderrand lopen nagenoeg parallel, de staart blijft breed en eindigt nogal abrupt. Dat is een typisch kenmerk voor de jaren 1655-1660 *16*) en het is o.m. waarneembaar op een slotplaat gesigeneerd Jan Vandensande A zutphen en op een andere door Jan Monen t Amsterdam, beide op vuursteengeweren in het Tojhusmuseum in Kopenhagen (inv. B 637 resp. B 636). *17*) Ook de haan van het slot geeft steun bij de datering. Hij vertoont de typische overgang tussen de steile hanen van de jaren veertig en daarvoor en de wat gedrongener maar veel sierlijker zwanehalsvorm van 1660 en daarna. De peervormige steenschroef, d.w.z. de schroef die de baanlippen rond de vuursteen vastklemt, komt voor het eerst voor in het tijdvak 1650-1660. *18*) De inkepingen in de bovenrand van de slotplaat, tussen de haan en de batterij, tenslotte, zijn een typisch Noordnederlands kenmerk. Wat het beslag van de lade betreft, beginnen in de jaren 1650-1660 voor het eerst sporen op de kolfkappen voor te komen; aanvankelijk zijn deze nog kort zoals op ons pistool, terwijl ze in het begin van de jaren 1660 bijna bij de staart van de slotplaat uitkomen. *19*) De lusvormige trekkerbeugel is typisch Hollands en doet al wat archaisch aan voor het decennium 1650-1660, waarin een sierlijker, ovale beugel al lang is ingeburgerd. Het gebruik van ebbhout, tenslotte, neemt volgens de historische wapenkunde na ca. 1650 toe. *20*)

3. De portretten op de zijkanten van de kolfkap worden zowel door Drs. Van der Sloot als door Dr. Hoff vermoed als die te zijn van koning Lodewijk XIV van Frankrijk, geboren in 1638. *21*) Aangezien de jongeman in de medaillons ongeveer 17 jaar kán zijn gezien de vermoedelijke datum van het pistool - circa 1655 - en omdat de kroon onder het hoofd van de koning in de stijl van de Franse koningskroon geheel bezet is met fleurs-de-lys, is deze veronderstelling aannemelijk. Van der Sloot poneert zelfs dat het pistool vermoedelijk het eigendom is geweest van de jonge koning. Alhoewel hiervoor geen enkel bewijs bestaat, kan dat gezien de internationale reputatie van de Noordnederlandse gewermakerij juist in de jaren 1650-1670 wel het geval geweest zijn.
4. De merken op de loop kunnen maar ten dele worden geïdentificeerd. Het merk bovenop het kulas is niet terug te vinden in de standaardwerken. *22*) het is een ovaal met daarin in reliëf een gestalte met een lang gewaad (de voeten zijn niet te zien) met een uitstekend hoofddekseel op. In de rechterhand houdt deze gestalte een staf vast. Boven het ovaal is een vijfpuntige ster, waarschijnlijk apart, ingeslagen. Het merk onder op het kulas, C.M.I.L. in grote reliëfhoofdletters, lijkt veel op dat wat Stockel afbeeldt onder zijn nrs. 2260 en 2261, alleen heeft het merk op ons pistool zoals men kan zien nog een punt of stip tussen de letters I en L. Over de laatstgenoemde merken,

die men uitsluitend onder de lopen van Maastrichtse vuurwapens uit het tijdvak 1645-1690 aantreft, is al veel gediscussieerd 23), men houdt het voorlopig op de onbewezen stelling dat het hierom een kwaliteitsaanduiding gaat. De al eerder in dit artikel genoemde archivaris Régis de la Haye heeft gesuggereerd dat de beginletters 'CM' op een aantal van deze merken Civitas Mosatrajectensis, dus 'stad Maastricht', kunnen betekenen. Het is echter niet gezegd dat de eerste letter een C is. Deze is veel groter en anders gevormd dan de overige letters en lijkt eerder op het teken van een sikkels of halve maan. Op ons pistool heeft dit teken zelfs het aanzien van een letter E. Behalve combinaties als CMIL, CMLI, CMAL enz. komen op Maastrichtse wapens ook lettercombinaties als MOMA, MIC enz. voor. 24) Het is eveneens denkbaar dat al deze merken in Luik in de lopen zijn geslagen. Veel onderdelen van Maastrichtse vuurwapens zijn uit die plaats afkomstig. Overigens waren bepaalde delen van het Luikse Staats d.w.z. behoorden tot de Republiek en mutatis mutandis viel een belangrijk deel van de stad Maastricht onder Luikse jurisdictie. Hoe het ook zij, deze stad was een voorpost van de Republiek temidden van andere landen en onder de Spaans/Oostenrijkse invloedssfeer vallende gebieden en zij kon heel goed als sluis dienen voor de doorvoer van in die gebieden vervaardigde wapenonderdelen voor verdere assemblage in Holland. 25)

NOTEN

1. Régis de la Haye, 'Zes generaties gewermakers De la Haye'. Limburgs tijdschrift voor Genealogie (1984) p.65-68, (1985) p.61-66, (1986) p.15-22, p.85-92, p.101-102. Dit is een gedegen artikel met vele citaten uit archiefmateriaal betreffende de vuurwapenfabricage te Maastricht in de 17e en 18e eeuw door de De la Hayes en de De la Pierres.
Overigens is het merendeel van de in ons eigen artikel genoemde archivalische verwijzingen en citaten afkomstig uit systematisch onderzoek ingesteld naar Maastrichtse gewermakers in het Notarieel Archief (in de verdere voetnoten afgekort N.A.) van die stad door de heer J. Hanssen, archivaris. Wij danken de heer H.L. Visser uit Wassenaar, die dit onderzoek mogelijk heeft gemaakt, voor diens toestemming de archivalische gegevens betreffende Joost de la Haye voor ons artikel vrijelijk te gebruiken.
2. R. de la Haye, 'Zes generaties', 1984, p. 66.
3. N.A. Maastricht 1162, Nots. De Bombaye, 9 juni 1637.
4. N.A. Maastricht 1204, Nots. Goffin, 3 december 1644.
5. N.A. Maastricht 1252, Nots. De Visch, 8 maart 1648. In zijn artikel citeert Régis de la Haye op. p. 64 (1985) deze zelfde akte, waarin hij de paren wat preciezer omschrijft, nl. '... een paer met orangie holt beslagen met silvere beugels, kappen ende bauttiens (JP: vermoedelijk laadstokkokers), het andere paer van slangen holt beslagen met koper overgup.'
6. N.A. Maastricht 1174, Nots. De Bombaye, 9 oktober 1657.
7. Idem, 1175, 9 april 1658.
8. Idem.
9. N.A. Maastricht 1256, Nots. De Visch, 16 januari 1660.
10. Idem.
11. N.A. Maastricht 1257, Nots. De Visch, 6 februari 1662.
12. A. Meyerson & L. Rangstrom, Wrangel's armoury: the weapons Carl Gustav Wrangel took from Wismar and Wolgast to Skokloster, in 1645 and 1653. (Stockholm: The Royal Armoury Foundation Press, 1984. ISBN: 91-7810-147-6), vgl. geweren No. 189 ('Stock of black Brazilwood'), 194 ('Stock of ebony'), en de pistolen No. 3 ('Stock of jacaranda wood'), 5 ('Stock of ebony'), 6 ('Stock of jacaranda wood'), 7 ('Stock of ebony'), 8 ('Stock of dark jacaranda wood'), 16 ('Stock of ebony'), enz.
13. A. Hoff, Dutch firearms. (London: Sotheby Parke Bernet, 1978. ISBN: 0-85667-041-3), p. 80.
14. Hoff, Dutch firearms, p. 79.
15. T. Lenk, The flintlock: its origin and development (New York: Bramhall House, 1965. Oorspr. versch. in 1939), p. 103.
16. J.P. Puype, Dutch and other flintlocks from seventeenth century Iroquois sites. (Rochester N.Y.: Rochester Museum & Science Center, Research Division, 1985. Part 1 (of the) Proceedings of the 1984 Trade Gun Conference; Research Records No. 18. ISSN: 08886482), p. 53.
17. J.B. Kist, J.P. Puype, R.B.F. van der Sloot, Musket, roer & pistolet = Dutch muskets and pistols = Niederlandische Musketen und Pistolen: 17e-eeuws wapenhandwerk in de Lage Landen (etc.). (Den Haag: Gaade, 1974 enz.), Nrs. 205/206 en 207/208.
18. Lenk, The flintlock, p. 65.
19. Lenk, The flintlock, p. 74, en Hoff, Dutch firearms, p. 45, 53, 94.
20. Hoff, Dutch firearms, p. 76.

21. (R.B.F. van der Sloot en W.P.M. van der Mark,) Nederlandse vuurwapens uit de 17e en 18e eeuw. (Leiden: Stedelijk Museum 'De Lakenhal', 1978), Nr. 24, en Hoff, Dutch firearms, p. 80.
22. J.F. Stockel, Handskydevaabens bedømmelse. (Kobenhavn: Tojhusmuseet, (dl. I:) 1938 en (dl. II:) 1943, en: E. Heer, Der neue Stockel. (Schwabisch Hall: Journal-Verlag, (dl. 1:) 1978, (dl. 2:) 1979, (dl. 3:) 1982.).
23. Stockel, Handsk. bedømmelse dl. I, p. 528-529, 543. Verder: H.L. Visser, 'Dutch ivorystocked pistols', Offprint from: Bulletin of the American society of Arms collectors; (53) October, 1985, p. 6, en: J.P. Puype, 'Maastricht ivory-stocked pistols, 1650-1675' In: De Wapenverzamelaar, vijfde lustrumnummer 1987, p. 38.
24. C. Gaier, Four centuries of Liège gunmaking. (Liège & London: Librairie Halbart & Sotheby Parke Bernet, 1976. ISBN: 0-85667-028-6), p. 77.
25. R. de la Haye, 'Zes generaties', (1986) p. 91-92.